

IX.

VLIV SPIRANTIZACE ZNĚLÉ DENTÁLY NA DALŠÍ OSUDY STŘÍDNICE ZA PRAŘECKÉ *dj, gj, j-*

Pro dobu kolem 4. stol. př. n. l. má tedy ze spirantizačních pochodů ten, který zasáhl znělé explozívy, nesrovnatelně větší důležitost než tendence k spirantizaci aspirát. Přitom se dokonce zdá, že se význam spirantizace medií neomezoval v dialektech, v nichž k této spirantizaci docházelo, jen na přehodnocení vztahů mezi devíti tradičními řeckými explozívy, nýbrž že zasahoval i mimo tuto oblast. Není totiž vyloučeno, že spolu navzájem souvisela spirantizace znělé dentály a některé změny v střídnicích za prařecké znělé palatalizované dentály a veláry.

a) Především tu máme na mysli možnost, že byla nějaká souvislost mezi spirantizačním pochodem $d > \check{d}$ a mezi změnou $dz > d(d)$. Vysvítá to totiž z toho, že dialekty, v nichž je změna $dz > d(d)$ zcela bezpečně doložena, jsou zároveň nářečí, v nichž lze najisto počítat i s poměrně rozvinutou, a přitom celkem ranou spirantizací medií (jde o bojotštinu, lakonštinu, elejštinu a střední krétštinu).

Souvislost mezi oběma uvedenými jevy, tj. mezi spirantizací d v \check{d} a mezi vznikem explozívního $d(d)$ za prařecké *dj, gj, j-* by si bylo nejspíše třeba představovat tak, že se starší znělá afrikátní střídnice za prařecké palatalizované znělé dentály a veláry měnila v těchto dialektech v explozívu proto, že po provedené spirantizaci medií zůstalo v systému volné místo pro explozívní dentálu d , a že toto místo bylo nyní možno nově obsadit — i když vlastně jen negeminovanou, pouze na začátku slova náležitou variantou nově vzniklého fonému $d(d)$. Tuto souvislost lze nejlépe prokázat v elejštině.

Jak jsme již uvedli, je v tomto nářečí doložena spirantizace znělé dentály na několika nejstarších nápisech z Olympie, a to tak, že je na některých z nich původní d dokonce vždy zachycováno grafikou I .

Z toho lze vyvozovat, že v době nejstarších elejských nápisů byla již tato změna patrně zcela ukončena. Ustoupila-li později v elejštině grafika I etymologické grafice Δ , nebylo to zde patrně projevem nějaké zpětné hláskové změny $\check{d} > d$, ani se tu asi v tom ještě neuplatňovaly nějaké cizí interdialektní vlivy. Spíše tu šlo o prostou grafickou snahu zachycovat na mladších archaických nápisech novou, v řečtině do

nedávna neobvyklou hlásku \bar{d} týmž písmenem, kterého se tehdy používalo v řeckých dialektech, v nichž spirantizace do té doby neproběhla, k zachycování znělé explozivní d . Šlo tu asi vskutku jen o to, upravit i přes jistou dvojznačnost grafiky Δ elejský grafický obraz mnoha řeckých slov podle jejich grafického obrazu běžného v nespírantizujících dialektech.

Jestliže tedy u předpokládané spirantické střídnice za původní d ustoupila časem v elejštíně nejstarší grafika I grafice Δ , mělo se to u elejské střídnice za praěcké dj , gj , j - s vývojem jejího grafického vyjadřování zcela jinak. V tomto případě, jak již víme, mělo Δ nad I úplnou převahu v elejských textech jakéhokoli stáří, od nejstarších až po nejmladší; jediné dva doložené nápisné případy grafiky I za dj , $\epsilon^{\bar{}}\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\zeta\omicron\iota$ Schw. 418₈ [Olympia, ante 570 aut ante 450] a $Z\epsilon\upsilon\varsigma\acute{\iota}\alpha[\iota]$ GDI 1162₄ [Olympia, 500]), pocházejí však také z textů dosti starých a lze je nejspíše pokládat za projevy doznívajících zbytků staršího stavu, kdy byla v elejštíně střídnicí za praěcké dj , gj , j - ještě afrikáta dz , a nikoli již exploziva $d(d)$. Poučné může být v tomto směru zejména dvojnásobné použití znaku I na citovaném nápisu Schw. 418. Kromě ve výrazu $\epsilon^{\bar{}}\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\zeta\omicron\iota$ bylo na něm jednou použito grafiky I — vedle několikerého užití písmene Δ — i pro etymologické d [$\kappa\alpha(\zeta)\zeta\alpha\lambda\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu\omicron\nu$ 19, srov. att. $\kappa\alpha\tau\alpha\delta\eta\lambda\acute{\epsilon}\omicron\mu\alpha\iota$]. Není-li I v $\epsilon^{\bar{}}\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\zeta\omicron\iota$ pouhou chybou rytece, měli bychom tu tedy zachycen stav, kdy se ještě zachovaly zbytky afrikátní střídnice dz za praěckou znělou palatalizovanou dentálu, ale kdy bylo původní \bar{d} již alespoň po nějakou dobu vyslovováno spiranticky jako \bar{d} a psáno znakem I . Stejná grafika I nemusí tu znamenat stejnou výslovnost, podobně jako ji na jiných nápisech neznamená ani stejná grafika Δ jak pro staré dj , tak pro původní \bar{d} .²¹⁵ Že totiž byl v elejštíně vždy rozdíl ve výslovnosti střídnic za oba tyto hláskové útvary, o tom svědčí nejlépe onen již jednou citovaný, podstatně mladší nápis Schw. 424 (Olympia, cca 350), na němž je střídnice za praěcké dj zachycována grafikou TT²¹⁶ (srov. $\acute{\alpha}\tau\tau\acute{\alpha}\mu\omicron\nu\omicron$, = att. $\acute{\alpha}\zeta\acute{\eta}\mu\omicron\nu\omicron$, $\nu\omicron\sigma\tau\acute{\iota}\tau\eta\nu$, = att. $\nu\omicron\sigma\tau\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota\nu$) a původní \bar{d} grafikou Δ .

Zvláštního vysvětlení si tu zaslouží právě grafika TT, jež má svoje paralely, jak ještě uvidíme, i v grafice středokrétské a lakonské. Šlo tu nejspíše o snahu graficky nějak odlišit explozivní $d(d)$, tj. střídnicí za dj , gj , j -, od spirantického \bar{d} , psaného Δ . Že si pak autoři uvedeného nápisu zvolili geminované TT a nikoli $\Delta\Delta$, lze vysvětlit tím, že v té době byl již v elejštíně praěcký souhláskový systém natolik fonologicky přeměněn, že se grafika Δ pokládala za typickou pro vyjadřování spirant, a nikoli exploziv, a za tohoto stavu bylo tedy v tomto dialektu písmeno T jediným znakem, kterým bylo možno vyznačit jakoukoli nově vzniklou dentální explozivu.²¹⁷ Zda

²¹⁵ V prvním případě bylo sice náležité používat — ovšem mimo násloví — geminované grafiky $\Delta\Delta$, častější je však i tu výskyt Δ negeminovaného.

²¹⁶ Používáme tu označení TT, nikoli T(T), neboť varianta $\acute{\tau}$ není v takovémto případě v elejštíně doložena.

²¹⁷ Srov. obdobné vysvětlení pro středokrétské T(T) na místě „náležitého“ $\Delta(\Delta)$ u Thumba—Kieckerse 159. Viz i dále náš výklad o střední Krétě.

byla ovšem u tohoto TT geminační grafika odrazem skutečné geminované výslovnosti, či zda vyznačovala spíše nějakou jinou fonologickou zvláštnost příslušné hlásky, není zatím možno rozhodnout.²¹⁸

S poněkud složitějšími poměry se setkáváme na střední Krétě. Tam je sice spirantizace $d > \bar{d}$ také doložena, ale jak jsme již ukázali, nikoli v dostatečně rozsáhlé míře. Pokud jde o vzájemný chronologický vztah mezi spirantizací medií v střední krétštině a mezi tamním vznikem explozivní střídnice za pražecké $dj, gj, j-$, pocházejí první stopy obou hláskových změn přibližně ze stejné doby (obě jsou doloženy na nápisech psaných mladší epichorickou abecedou [zkratka litt. vet.], nikoli na nápisech v nejstarší abecedě [litt. vetust.]). Přitom je ovšem třeba uvážit, že obě změny neměly stejné možnosti grafického vyjádření. Pro explozivní $d(d)$, které vznikalo z dz , měla řecká abeceda vhodnou grafiku, totiž $\Delta(\Delta)$, a tak ustoupila-li v archaické době přímo před našima očima nejstarší krétská grafika I mladší grafice $\Delta(\Delta)$, lze celkem bezpečně klást průběh této změny někam doprostřed archaického období. Naproti tomu u spirantizace medií, zvláště u d a g — jak jsme už o tom mluvili —, byly k okamžitému grafickému zachycení této hláskové změny podmínky nepochybně daleko méně příznivé. Jestliže je tedy i za takovýchto nepříznivých okolností spirantizace medií poprvé na střední Krétě doložena ve stejné době, z které pocházejí i první náznaky změny $dz > d(d)$, je možno počítat s pravděpodobností, že spirantizace byla z obou jevů starší.

Avšak hlavní zvláštnost krétštiny spočívá v tom, že se v ní změnily v explozivny nejen znělá, nýbrž i neznělá afrikátní střídnice za pražecké palatalizované dentály a velary. Podle běžného názoru, s nímž se setkáváme u Thumba,²¹⁹ byl tu postup takový, že se staré dz a ts , skrývající se v nejstarších textech pod jednotnou grafikou I , změnilo asimilací v $d(d)$, příp. v tt . Pokud se později začalo používat místo náležitě $\Delta(\Delta)$ grafiky $T(T)$, bylo prý to proto, že vzhledem k spirantizaci původního d , které bylo zachycováno i nadále znakem Δ , mohly nastat u grafiky $\Delta(\Delta)$ nejasnosti ve výslovnosti; na rozlišení od tohoto nenáležitého $T(T)$ bylo prý pak $T(T)$ náležité, vzniklé z ts , nahrazeno novou zvláštní grafikou $\Theta(\Theta)$.

Tato hypotéza působí na první pohled přesvědčivě, při důkladnějším rozboru jazykových textů nemůžeme však s některými Thumbovými dílčími vývody souhlasit. Tak např. již s tím, že se tu při výkladu o vzniku $d(d)$ a tt z dz a ts používá termínu „asimilace“. Vzhledem k tomu, že hláskové útvary dz i ts byly při své platnosti samostatných fonémů příliš kompaktní artikulační jednotky, bylo by tu spíše vhodné hovořit o desibilantizaci obou těchto afrikát — se současným, ovšem jen ve středosloví uskutečněným prodloužením jejich explozivní artikulace — a zdůraznit přitom, že u dz to bylo umožněno tím, že místo pro d bylo již tehdy v středokrétském souhláskovém systému neobsazeno a mohlo tedy poskytnout útočiště alespoň negemi-

²¹⁸ Srov. Schwyzer, *GG* I 318, pozn. 2, a 331, Zusatz 4, a Lejeune, *Traité* 97.

²¹⁹ Thumb—Kieckers 159.

nované variantě fonému $d(d)$. Vznik paralelního tt (vždy geminovaného, neboť je doloženo jen v intervokálním postavení)²²⁰ by pak bylo možno přičíst snaze systému o provedení paralelní změny i u neznělé afrikáty (toto geminované tt zůstalo ovšem v přísně fonematickém, nikoli pouze variantním protikladu k t jednoduchému). Poměry na střední Krétě se tedy nyní v tomto směru vyrovnaly s bojotskými, ovšem z této středokrétsko-bojotské shody nelze vyvozovat žádný závěr o nějakém bližším přibuzenství obou dialektů. V obou šlo nepochybně o hláskový vývoj zcela samostatný a navzájem nezávislý, jak o tom konečně svědčí i odchylná chronologie změn $dz > d(d)$ a $ts > tt$ v každém z nich: v bojotštině k nim muselo dojít nejpozději na začátku 1. tis. př. n. l., kdežto ve střední krétštině až někdy ke konci 1. poloviny 1. tis. př. n. l.

Zvláště vážnou potíž však v sobě chová Thumbova hypotéza potud, pokud se v ní hovoří o nahrazování „náležitě“ grafiky $\Delta(\Delta)$ (odpovídající staršímu dz) „nenáležitou“ grafikou $T(T)$ a „náležitě“ grafiky $T(T)$ (odpovídající staršímu ts) „nenáležitou“ grafikou $\Theta(\Theta)$. I Thumb totiž hned správně poznamenává, že je první z obou grafických zvláštností doložena až od 3. stol. př. n. l., kdežto druhá již ve 4. stol. př. n. l.

Změnu $T(T) > \Theta(\Theta)$ lze tedy sotva vysvětlovat jako pouhou grafickou reakci na změnu $\Delta(\Delta) > T(T)$, a tak je třeba se poohlédnout po jiném řešení a především uvážit, zda se pod grafickou změnou $T(T) > \Theta(\Theta)$ neskrývala na střední Krétě skutečná změna ve výslovnosti. V tom směru by tu byly dvě možnosti: buď reprezentovalo nové $\Theta(\Theta)$ geminovanou aspirátu anebo geminovanou spirantu.²²¹

První z obou navržených vysvětlení, totiž aspirátní interpretace grafiky $\Theta(\Theta)$, by spočívala v tom, že se geminované tt , vzniklé ze staršího ts , prostě jen začalo chápat jako geminovaná aspiráta $tt\dot{h}$. Podnět k tomuto ztotožnění mohlo dát to, že tt bylo asi jakožto hláska geminovaná vyslovováno s větším úsilím a že se tím snad na střední Krétě mohla jeho výslovnost vůbec více blížit aspirovanému th než neaspirovanému t . Pokud se tu porůznu udržovala v takových případech i nadále grafika $T(T)$, šlo nejspíše o setrvání při starším způsobu psaní. Z hlediska fonologického je ovšem dosti nejisté, do jaké míry, a hlavně jak dlouho lze geminované aspirátě $tt\dot{h}$ přičítat charakter samostatného fonému; bezpečně lze říci jen to, že se dříve či později jistě tato formace postavila na roveň útvarům psaným jako $\Pi\Phi$ a KX , a že tu šlo tedy na konci tohoto vývoje spíše o hláskovou skupinu $t + th$, paralelní k hláskovým skupinám $p + ph$ a $k + kh$, než o skutečnou geminátu.

Druhé, spirantické vysvětlení středokrétské grafické změny $T(T) > \Theta(\Theta)$ by vycházelo z předpokladu značného rozrušení středokrétského systému souhlásek, a bralo by v úvahu možnost, že se v tomto nářečí přebudovala již v 4. stol. př. n. l.

²²⁰ Výraz *Ττῆνα* sem nepatří, viz o něm v pozn. 98.

²²¹ Formulace „geminovaná aspiráta“, resp. geminovaná spiranta, je tu zcela oprávněná, neboť i $\Theta(\Theta)$ uvedeného původu se vyskytuje — podobně jako „náležitě“ $T(T)$ — jen uprostřed slova; pokud je doložena jednoduchá grafika Θ , jde opět jen o projev grafické nedůslednosti.

souhlásková soustava takovým způsobem, jak je to známo z pozdějších vývojových fází řečtiny, totiž že se již tehdy změnilы aspiráty v neznělé spiranty. Znamenalo by to u původních aspirovaných explozív *ph*, *th*, *kh* přechod k výslovnosti *f*, *θ*, *χ*, a tím i vytvoření znělostního protikladu u spirant. Za těchto okolností bylo by pak možné použít i u změny $T(T) > \Theta(\Theta)$ z počátku obdobného vysvětlovacího postupu jako v předešlém případě, jen s tím rozdílem, že by se tu počítalo s tím, že se geminovaná aspiráta *tth* změnila ještě dále v *θθ* (naproti tomu paralelní *d(d)* se nezměnilo v *d(d)* proto, že raná spirantizace medií, a tím i změna $d > \delta$ byla na střední Krétě již dávno ukončena). Toto vysvětlení ovšem stojí a padá s tím, zda je možno prokázat pro střední kréťštinu ve 4. stol. př. n. l. spirantickou výslovnost aspirát nebo alespoň dentální aspiráty *th*. A' takový důkaz — přes opačná tvrzení některých autorů²²² — není patrně možno podat. Jediný bezpečný doklad spirantizace aspirát na Krétě je výraz *Ἀσαμβος* GDI 5055c (Hyrtakina, II?), o němž jsme se již zmínili, ten je však doložen z doby poměrně pozdní, a to ještě ze západní Kréty. Z nepřímých argumentů by byl závažný jen několikrát výskyt krétské grafiky $\Theta\Theta$ za původní *s+s* nebo *s* (např. *Ἔτεσθι* = att. *ἔτεσι* GDI 5015₂₂ [Gortys, II], *πόλεθι* = att. *πόλεσι* GDI 5019₃ [Gortys, III/II]). Avšak vzhledem k tomu, že doklady tohoto druhu jsou omezeny jen na dat. pl. 3. dekl., šlo asi spíše o analogii podle dentálních kmenů (srov. *Ἀρκάθθι* < **-tti* < **-tsi* < **-dsi* = att. *Ἀρκάσι* GDI 5023₁₂ [Gortys, III]), jak na to poukazuje Schwyzer, *GG* I 321. Naproti tomu argumentů, které svědčí ve 4. stol. proti spirantické výslovnosti aspirát, je dosti velké množství,²²³ a tak je třeba pokládat naše „spirantické“ vysvětlení za méně pravděpodobné než výklad „aspirační“. Uvedeme tu aspoň jeden argument, týkající se bezprostředně výslovnosti grafiky $\Theta(\Theta)$. Tento grafický útvar se sice vyskytuje na střední Krétě již před zavedením ionské abecedy i na místě staršího $\Sigma\Theta$ (srov. např. *ἀπιοκρίνεσθαι* Schw. 177₁₄ [Gortys, litt. vet.] s *τίνεσθαι* GDI 4962₁ [Gortys, litt. vetust.]), při tom ovšem pozdější několikrát doložení grafiky $T\Theta$ ve zcela stejných případech (srov. *δέκεσθαι* GDI 5011₅ [Gortys, III]) ukazuje zcela jasně na aspirátní výslovnost onoho $\Theta\Theta$ v *ἀπιοκρίνεσθαι*.

Jestliže jsme se tu tedy pokusili vysvětlit středokrétskou změnu, která se jeví v grafice jako posunutí $T(T) > \Theta(\Theta)$, nejspíše hypotézou o fonologickém zařazení středokrétského *tt* k aspirátám a o jeho dalším rozložení na *t+th*, nedotýká se toto vysvětlení nikterak Thumbova výkladu o středokrétském nahrazování grafiky $\Delta(\Delta)$ grafikou $T(T)$. Proti hláskoslovnému charakteru první z obou změn byla totiž změna $\Delta(\Delta) > T(T)$ vskutku asi jen grafickým projevem rozpaků nad změněnými fonetickými a fonologickými vztahy mezi dentálami, tak jak tomu bylo i v elejštině (se změnou $T(T) > \Theta(\Theta)$ jsme se ovšem nemohli v elejštině setkat, neboť tam dávalo prařecké *t(h)j*, *k(h)j*, *t+s* a *d+s* sibilantické *ss*, a nikoliv explozivní *tt*).

²²² Srov. např. Collitz, *Language* 2, 179 nn. (obecně o řeckých aspirátách).

²²³ Sturtevant, *Pronunciation* 76 nn.

V obou řeckých dialektech, o nichž jsme zatím hovořili, v elejštině a v střední krétštině, bylo možno alespoň do jisté míry přímo dokázat ranou spirantizaci původního d , a tak se značnou určitostí pokládat tento jev za základní podnět, proč se v těchto nářečích vyvinulo z afrikáty dz explozivní $d(d)$. Ve zbývajících dvou dialektech, v nichž máme $d(d)$ bezpečně doloženo, v lakonštině a v bojotštině, jsou poměry o to méně příznivé, že v nich na spirantizaci znělé dentály usuzujeme jen nepřímou ze spirantizace hlásky b , příp. v bojotštině i ze spirantizace hlásky g .²²⁴ K tomu se pak v obou těchto nářečích připojují ještě nesnáze se zjišťováním chronologie obou rozebíraných jevů. I v lakonštině, podobně jako v střední krétštině, je velmi obtížné přímo dokazovat, že spirantizace $d > \bar{d}$ byla starší než změna afrikátního $dz > d(d)$. Nejstarší doklad spirantizace lakonských exploziv, citované již *Βασίλας* Schw. 17, 2 [Amyklai, V], pochází totiž z 5. stol. př. n. l. a $d(d)$ za dz je v lakonštině poprvé doloženo také již v archaickém období (*δπι(δ)δόμ[ερος]* Schw. 38₄ [Sellasia, V?]), ovšem přesné stáří tohoto nápisu je neurčitě, takže může jít dokonce o doklad ještě ze starší doby než u výrazu *Βασίλας* (tuto možnost do jisté míry zvyšuje ještě to, že tvar *δπι(δ)δόμερος* je shodou okolností vůbec nejstarší doklad jakékoli střídnice za prařecké palatalizované dentály a velary v lakonštině a že tu tedy nemáme za těchto okolností pro vznik $d(d)$ z dz mladší terminus post quem než založení Tarentu kolem r. 700).²²⁵ Tato chronologická disproporce by nemusela být nějak zásadně na závadu naší hypotéze, neboť, jak jsme již několikrát zdůraznili, grafické podmínky pro registraci spirantizace medií — a to platí nejen o d , nýbrž do jisté míry i o b — byly nepochybně nepříznivější než podmínky pro zachycování změny $dz > d(d)$.

Buď jak buď nutí nás to však k tomu, abychom se v lakonštině vyslovovali při formulování vztahů mezi spirantizací medií a mezi změnou $dz > d(d)$ s co největší opatrností. Že ovšem nepochybně i v tomto dialektě existovaly mezi oběma změnami souvislosti, obdobné vztahům, které známe již z elejštiny a střední krétštiny, o tom svědčí mimo jiné to, že je i v lakonštině několikrát doložena grafika $T(T)$ ²²⁶ místo náležitého $\Delta(\Delta)$ (jediný nápisný doklad je tvar *μικχιχιτ[τομένων]* IG V 1, 310, 2 (Sparta, cca 200); srov. však i *βλιμάττομες* Aristof., *Lysistr.* 1164). Mimoto tu mluví ve prospěch takových souvislostí i to, že proti lakonskému paralelismu mezi spirantizací medií a mezi změnou $dz > d(d)$ stojí v Tarentu a Herakleji právě opačný paralelismus, spočívající v tom, že tu pravděpodobně nedošlo k rané spirantizaci medií²²⁷ a že se tu zároveň uchovala i afrikáta dz .

Naproti tomu lze jen velmi stěží předpokládat nějakou vzájemnou souvislost mezi spirantizací a vznikem $d(d)$ v posledním ze skupiny oněch čtyř dialektů, vykazujících zcela bezpečně a pravidelně střídnici $d(d)$ za prařecké dj , gj , j -, totiž

²²⁴ Nepřihlížíme-li ovšem v bojotštině k Hesiodovu *μέζεε*.

²²⁵ Nebereme-li ovšem v úvahu Alkmanovo *Zεῦ* (fragm. 16 Diehl).

²²⁶ Srov. výše str. 58.

²²⁷ Jedinými doklady případné spirantizace by tu mohlo být několik Hesychiových glos s náslovným B za w , zejména pro starší dobu to však není dostatečně průkazný argument.

v bojotštině. Je sice pravda, že je v tomto nářečí spirantizace znělých explozív doložena jak u labiály *b*, tak i u veláry *g*, a to zvláště v druhém případě z doby poměrně staré — ještě starší by bylo ovšem Hésiodovo $\mu\acute{\epsilon}\zeta\epsilon'$, Erga 512, s grafikou *Z* za etymologické *d* — avšak klást bojotskou spirantizaci již někam na přelom 2. a 1. tisíciletí, tj. do doby, než v bojotštině došlo k změně $dz > d(d)$, by bylo příliš odvážné.

Hypotézu o závislosti změny $dz > d(d)$ na předchozí spirantizaci znělých explozív je tedy možno uplatnit — alespoň s nějakou pravděpodobností — jen u tří dialektů, elejštiny, střední krétštiny a lakonštiny; přitom uvedené pořadí těchto nářečí naznačuje zároveň klesající míru této pravděpodobnosti. K úplnému ověření tohoto paralelismu bude ovšem ještě zapotřebí zodpovědět tři případné otázky, vyvěrající z toho, že se v řečtině ani doklady na spirantizaci ani doklady na změnu $dz > d(d)$ neomezují jen na elejštinu, střední krétštinu, lakonštinu a bojotštinu, nýbrž že se vyskytují také v některých dalších nářečích.

Především je si třeba všimnout otázky, zda snad neexistuje mimo uvedená čtyři nářečí ještě některý jiný řecký dialekt, v němž by byla jak spirantizace medií, tak i změna $dz > d(d)$ také doložena. Zdálo by se, že je takový případ dochován na Rhodu v $\tau\acute{o}\zeta'$ (spirantizace $d > \acute{d}$), $\Delta\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$ a $\acute{\Lambda}\rho\acute{\iota}\delta\acute{\alpha}\lambda\omicron\varsigma$ (změna $dz > d(d)$) z 6.—5. stol. př. n. l., avšak — jak už jsme o tom hovořili — ve všech těchto třech případech jde asi o projev jedné a téže změny, nejspíše o lokálně omezenou spirantizaci. Odpověď na první otázku by tedy byla záporná.

Druhá otázka by pak zněla, jak se srovnává s naší hypotézou to, že existují některé řecké dialekty, v nichž je sice doložena spirantizace medií, avšak nikoliv zároveň změna $dz > d(d)$. Tuto otázku lze zodpovědět jen se zřetelem k tomu, do jaké míry byly pro změnu $dz > d(d)$ i v ostatních „spirantizujících“ dialektech stejné fonetické podmínky jako v Elidě, na střední Krétě, v Lakonice, nebo snad i v Bojotii, a s tímto aspektem musíme nyní znova po řadě probrat všechny zbývající dialekty, vykazující aspoň s poměrnou jistotou spirantizaci medií. Jak plyne z našich dřívějších výkladů, je v rané době tento proces — mimo elejštinu, střední krétštinu, lakonštinu a bojotštinu — bezpečně doložen ještě v pamfylštině, s poměrnou jistotou v argolštině, a dále s jistým lokálním omezením i v arkadštině, korintštině a mezi nářečím z východní dórské Egeidy v rhodském Kameiru. Pokud jde o to, proč i v těchto dialektech nedošlo k změně $dz > d(d)$, lze o jednotlivých z nich říci toto: Je velmi dobře pochopitelné, že tato změna chybí v argolštině, neboť v historickém vývoji tohoto nářečí se asi změnilo starší dz v $z+d$ ještě předtím, než tu nastala spirantizace medií a než z ní mohl vzejít podnět k změně $dz > d(d)$ (na vyšší stáří argolské metateze $dz > z+d$ vzhledem k tamní spirantizaci medií lze snad usuzovat z toho, že v argolštině bylo metatezí vzniklé $z+d$ změněno už v 6. stol. v $z(z)$). Dostí pochopitelné se zdá být i to, že se neměnilo dz v $d(d)$ ani v pamfylštině. Zvláštní pamfylská změna $n+t > n+d$, předznamenávající obdobnou změnu v koiné a vedoucí v samotné pamfylštině již nejpozději ve 4. stol. př. n. l. až k úplnému zjednodušení souhláskové skupiny $n+d$ v d (srov. $\pi\acute{\epsilon}\delta\epsilon = \pi\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon$ Schw. 686, [Silyon, IV]),

činí pravděpodobným závěr, že toto nové pamfylské d mělo platnost samostatného fonému a že právě ono zabránilo tomu, aby se na místo, uprázdněné spirantizací původního d , přesunul foném dz . Na závažnost tohoto vysvětlení je sice to, že rozdíl ve výslovnosti mezi grafikou Δ v citovaném pamfylském $\pi\acute{\epsilon}\delta\epsilon$ a mezi touž grafikou např. v pamfylském $\delta\acute{\epsilon}\kappa\alpha$ l. c.₅ nelze nějak bezpečně dokázat přímo na lingvistickém materiálu; z hlediska fonetického je ovšem při velmi častém výskytu a silném funkčním zatížení starořecké souhláskové skupiny $n+t$ takovýto rozdíl docela pravděpodobný. Z fonologického hlediska pak byla asi po nějakou dobu — sice již po provedení spirantizace $d > \acute{d}$, ale ještě předtím, než se mezistupeň $n+\acute{d}$ úplně zjednodušil v d — d -ová část souhláskové skupiny $n+\acute{d}$ pouhou pozičně vázanou kombinatorní variantou neznělého t , jako je tomu v nové řečtině (srov. např. $\xi\kappa\omicron\nu\tau\epsilon\varsigma$, vyslov [ékondes]), a fonématicky se asi osamostatnila teprve po vymizení předchozího n (k této změně už ovšem ani v helénistické koiné ani v nové řečtině nedošlo, takže v těchto jazykových útvech nemáme vůbec explozivní d v platnosti samostatného fonému).

Proti argolštině a pamfylštině, kde vznikly v historickém nářečním vývoji uvedené nepříznivé podmínky pro změnu $dz > \acute{d}(d)$, nelze uvést v případě korintštiny, arkadštiny a rhodštiny nic podobného, co by tu bylo této změně bránilo. U těchto dialektů je ovšem třeba mít opět na paměti, že tamní doklady pro spirantizaci medií jsou vcelku velmi ojedinelé, že mají uvnitř toho či onoho nářečí vesměs dosti vyznačený lokální, a přitom zčásti vůbec i „provinciální“ ráz (arkadská Mantineja a Figaleja, Flius a korintské západní kolonie, rhodský Kameiros), a že nás tedy příliš neopravňují k vyslovování obecných závěrů o spirantizaci medií v celé arkadské, korintské či rhodské nářeční oblasti. Takovýto místně omezený výskyt spirantizace, vyvolaný patrně z vnějška, nemusel být totiž doprovázen všemi fonetickými důsledky, které jinak spirantizace s sebou obvykle přinášela. Nedostatečná průkaznost arkadských, korintských a rhodských dokladů rané spirantizace medií pro celý ten či onen dialekt vysvitne konečně zvláště ve srovnání s častými, a vesměs poměrně velmi bezpečnými doklady této spirantizace z tak významných center Elidy, střední Kréty a Lakoniky, jako byly Olympia, Gortys a Sparta.

A konečně třetí otázka. Došlo v některém starořeckém dialektu ke změně $dz > \acute{d}(d)$, aniž je v něm zároveň doložena i spirantizace medií? Odpověď na tuto otázku je záporná, pokud z důvodů, které byly uvedeny již výše, nebereme v úvahu Aristofanovy literární doklady $\mu\acute{\alpha}\delta\delta\alpha\nu$, $\chi\omicron\rho\eta\delta\delta\epsilon\tau\epsilon$, $\varphi\alpha\nu\tau\acute{\alpha}\delta\delta\omicron\mu\alpha\iota$ z megarštiny, korintské izolované $\Delta\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$, velmi problematické fócké čtení $\delta\nu\gamma\delta\iota$ a kyrénské vlastní jméno $\textit{Ἀλάδδειο}$, a pokud nepřihlížíme k tomu, že v bojotštině asi došlo ke změně $dz > \acute{d}(d)$ v období podstatně ranějším, než kdy se tam udála spirantizace medií; stalo se tak za podmínek, které nám nejsou dostatečně známy,²²⁸ takže jakýkoli odkaz na bojotštinu

²²⁸ Srov. např. naši úvahu o vzniku bojotského (a thesaliotidského) $d(d)$ kontaminací z aiolského $z+\acute{d}$ a západořeckého dz na str. 75 n.; srov. však i obdobnou úvahu na straně 76 o megarském $d(d)$.

by nebyl v této souvislosti zrovna nejsilnějším argumentem proti správnosti naší hypotézy. Totéž platí konec konců i o Thesaliotidě, jen s tím rozdílem, že ta již patrně spirantizací medií vůbec nikdy neprodělala.

Je-li tato negativní odpověď na uvedenou otázku oprávněná, znamená to pro náš výklad oporu zvláště závažnou. Že spirantizace medií nebyla někdy doprovázena změnou $dz > d(d)$, bylo totiž docela pochopitelné, a naší hypotézou to nikterak neotrásl, neboť v některých spirantizujících dialektech se konec konců vůbec ani nemusela cítit potřeba zaplňovat nějakým novým hláskovým procesem místo, uvolněné změnou $d > \bar{d}$. Kdybychom se naproti tomu v některém dialektu setkali sice s bezpečnými doklady změny $dz > d(d)$, nikoli však se spirantizací medií, byla by tím naopak naše hypotéza ohrožena dosti vážně, neboť by to posilovalo možnost, že se dz měnilo v $d(d)$ bez souvislosti se spirantizací $d > \bar{d}$ případně i v elejštíně, střední kréťštině a lakonštíně. Poněvadž jsme však takový dialekt nenašli — ovšem s výjimkou prehistorické boiotštiny s jejími dosti problematickými hláskovými poměry — je snad tím nyní možno pokládat naši hypotézu o závislosti změny $dz > d(d)$ na spirantizaci medií alespoň pro Elidu, střední Krétu a Lakoniku vcelku za prokázanou.

b) Vedle souvislostí mezi spirantizací medií a mezi změnou $dz > d(d)$, jak jsme o nich právě hovořili, projevil se zřetelně v některých z těch dialektů, které prodělaly metatezi $dz > z+d$, vliv spirantizace medií i na hláskové skupině $z+d$. Týká se to argolštiny, attičtiny a ionštiny a tamní změny $z+d$ v $z(z)$, jak ji prozrazuje zmíněná již grafika ΣZ za Z , resp. Z za Σ a naopak. Bylo by snad možno jednoduše soudit, že tu šlo o pouhé přizpůsobení d-ové složky v hláskové skupině $z+d$ předcházející složce z-ové (z tu byla kombinatorní varianta fonému s), zaslouží si však jistě pozornosti, že se v těchto dialektech objevují uvedené ortografické zvláštnosti přibližně v téže době, kdy v nich můžeme prokázat i počínající spirantizaci medií (srov. arg. $\delta\iota\kappa\alpha\sigma\zeta\omicron\upsilon\tau\omicron$ Schw. 78₄ [orig. inc., VI/V] s $\mathcal{F}\iota\sigma\zeta\epsilon\acute{\iota}\epsilon$ Buck³ 58, § 62,2 [„early“], att. $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\psi\eta\phi\iota\sigma\epsilon\nu = -\zeta\epsilon\nu$ IG II² 233₃ [340] s $\acute{\omicron}\lambda\acute{\iota}\omicron\varsigma$ [318] a ion. $Z\mu\nu\sigma\upsilon\alpha\lambda\omega\nu$ GDI 5620, 1—4 [Smyrna, post 190] s $E\delta\delta\omicron\mu\acute{\iota}\omicron\nu$ GDI 5617₂₀ [Smyrna, cca 200]). Za těchto okolností by nebylo nemožné se domnívat, že v souhláskové skupině $z+d$ podlehla v každém z těchto dialektů d-ová složka stejné spirantizaci, jaké v nich podlehlo v té či oné době i každé jiné d . Vzniklo tu tedy asi nejprve $z+\bar{d}$, potom z tohoto $z+\bar{d}$ asimilací samostatný foném zz , a z toho pak časem dalším zjednodušením — zprvu asi jen na začátku slova — negeminované z . K vyslovení této hypotézy jsme oprávněni tím spíše, že oné časové shodě mezi spirantizací medií a změnou $z+d > z(z)$, jak jsme ji zjistili pro každý z uvedených tří dialektů, odpovídá naopak v thesalštíně a lesbičtině, tj. ve zbylých dvou dialektech zasažených metatezí, v prvním z nich až asi do roku 200 před n. l., a v lesbičtině patrně vůbec až do konce její existence, důsledný opačný paralelismus, spočívající jak v tom, že v žádném z těchto dvou nářečí není doložena spirantizace medií, tak zároveň i v tom, že je v nich v uvedeném časovém rozmezí uchována hlásková skupina $z+d$.

Jak argolština, tak později i attičtina, a nakonec též ionština si tedy časem vytvořily samostatný foném $z(z)$ a shodly se tak v tomto směru s těmi řeckými dialekty, které metatezi $dz > z+d$ sice neprodělaly, avšak změnily již mezitím svoje dz přímo v $z(z)$. Jak již víme, ve starší době se to stalo jen v Arkadii a později za období helénistického pak s určitostí ve Fókidě, na Kou, Kalymně, v Messénii a v Akragantu. Přitom není vyloučeno, že tomu tak tehdy bylo již i v některých nářečích dalších.²²⁹ Tak se vlastně nyní úplně setřel dvěma rozdílnými hláskoslovnými pochody systémový rozdíl, vyvolaný někdejším provedením metateze $dz > z+d$.

²²⁹ V těchto případech by nebylo ovšem možno vysvětlovat změnu $dz > z(z)$ jakožto důsledek spirantizace první složky fonému dz ; tento hláskový útvar byl samostatný afrikátní foném, který se měnil v příbuzný, čistě sibilantní foném $z(z)$ patrně přímo pod systémovým vlivem neznělého *ss*.